

מפרש משום מוקצה, ואפילו לרבי שמעון. ואילו הרמב"ן חולק וסובר כיון שהקצאתו נובעת מחמת איסור, איסור תולש, ופקע אותו איסור – אינו מוקצה [ורק דבר המחובר שאינו ברשותו של אדם וכן חיות בר המחוסרות צידה בכלל 'מוקצה' הן לרבי שמעון]. אלא טעם הדבר הוא מגזרת חכמים שלא יהנה ממלאכת יום טוב, שלכך אסרו אפילו במוצאי יום טוב עד בכדי שיעשו (וע"ע במאור ובר"ן ובמובא לעיל ב:).

*

'... ולולא מסתפינא היה נראה לי על פי מה שכתבו תוס' שלחי מגילה (לב.) על 'השונה בלא זימרא', וכמו כן אמרין (ביצה כד.) 'גמרא גמור זמורתא תהא', שהיו להן זמירות מיוחדין לכל משנה ומשנה. ולפע"ד היה זה כדי לחזק המשנה בכח הזכרון, מדהיו שונין המשניות על פה אפילו בימי רבי (כרש"י בבא מציעא לג.). ועל ידי הניגון נזכר היטב לישנא דמתניתין, באשר שהיה הזמר מסודר לפי המלות והבבות שבמשנה. ולכן כמה פעמים בחר התנא גם כן במלה זאת ולפעמים באחר, הכל כפי הנאות לקול השיר המיוחד להמשנה. ומהאי טעמא לפעמים נשנה בבא שנראית יתירה במשנה זו ואין צריך לומר זו, אבל היה כדי לשקול בבות המשנה כפי הבבות שבפרקי השיר... (מתוך תפארת ישראל ערכין ד.)

ע"ע תוס' מגילה לב; פרי צדיק ויקרא ו ו"ח"ה לט"ו באב ה.

וע"ע בפרי צדיק פ"ר אחרי (ג) שתורה שבעל פה מועילה לזמר עריצים, שהיא 'רב חכמה' המתקנת 'רב כעס'. וזהו גמרא גמור – אף דלא ידע מאי קאמר, זמורתא תהא – מועילה להכרית ולזמר כל החוחים הסובבים את השושנה העליונה.

דף כה

'אמר רב נחמן: לא קשיא, הא בה הא באמה. אמה בזמון סגי לה, צידה מעליותא בעיא?!' אפשר שסברת רב נחמן היתה מפני שהאם שומרת על בנה ואינה עוזבתו, ואם כן הלא אפשר ליטול את האם בלא טירחת צידה (עפ"י חדושים ובאורים).

אולי יש לפרש שרב נחמן סבר שמועיל זימון לחיה שקננה בפרדס לכשתילכד מאליה ביום טוב, מפני שמצוי שתילכד והרי עשה מעשה מערב יום טוב ודעתו עליה. ואולם סתמא דגמרא סברה הואיל וסוף סוף מחוסרת צידה, אין זימון מועיל, שאין כאן הכנה בפועל אלא תכנון.

'לא יביאנה במוט ובמוטה'. מוטה נזכרת בספר ירמיה (כה, י). והיא הקורה העליונה של העול הנתון על ראש הבהמה. ורי"ד ורי"ז גרסו 'במיטה'.

'אלא אם כן יש שהות ביום לאכול ממנה כזית צלי'. לכאורה יש מכאן כדמות ראייה לסברת האבני-נזר (או"ח תיג) שמלאכת אוכל נפש לא הותרה ביום טוב אלא לצורך אכילת כזית לכל הפחות, שהרי נאמר אך אשר יאכל לכל נפש ואכילה בכזית. אך יש לדחות ולומר כיון שאין דרך לשחוט

בהמה עבור פחות מכזית, אם כן כששוחט המסוכנת באופן שאי אפשר לו לאכול כזית, הרי זו הערמה הניכרת יותר מדי.

ולענין מעשה לא נהגו כהאבני-נזר, ומבשלים או מוציאים בלא לדקדק על כזית דוקא. ואפשר הטעם משום 'מתוך' (עפ"י ביצחק יקרא כה, ע"ש).

'כזית חי מבית טביחתה'. לדעת האוסרים דם האברים שלא פירש, צריך להעמיד כגון שחלט בחומץ המצמיית את הדם שלא יפרוש עוד (עפ"י שער המלך הל' מאכלות אסורות ו).

'בהמה בחייה בחזקת איסור עומדת'. מו"מ בדברי התוס' כאן, ע' בספר שערי ישר שער ב, ו טז; שו"ת אחיעזר ח"ג טב, בית ישי קלא; עלה יונה עמ' רעו.

זוהאנן תנן מתניתין כדרב הונא דתנן רבי עקיבא אומר: אפילו כזית חי מבית טביחתה...! ואף תנא קמא אינו חולק שמוותר לאכול מבית טביחתה רק סובר שאין התר לשחוט ביום טוב אלא אם יכול לאכול צלי, מפני שאין דרך בני אדם לאכול בשר חי (עפ"י תורי"ד).

(ע"ב) 'אורח ארעא קמ"ל'. על דברי התוס' שאם אכל בלא הפשט וניתוח ונמצאת טרפה – צריך כפרה, ע' בשו"ת פנים מאירות ח"ב מא וח"ג יט; קובץ שעורים. וראה פריסת היריעה במכתב מהגר"י סופר שליט"א בספר 'גילי אפרים' עמ' רכד.

'לא יאכל אדם שום ובצל מראשו אלא מעליו' – יקלף ויאכל מן העלים מעט מעט עד שיגיע לראשו, כלומר לחלק הרך שבמרכו (עפ"י מאירי; פרישה קע).

'חצובא מקטע רגליהון דרשיעיא'. רש"י פירש: ליום הדין. והערוך ('חצב' ג. ומקורו בפירוש רבנו חננאל) פירש בעולם הזה; 'אם יגזל אחד משדה חבירו, חופרין עד שימצאו זו החצובה ומתפרסם זה הגזלן הנכנס לשדה חבירו, לפיכך מקטע רגליהון דרשיעיא – כלומר, זה העשב לא נזהר במצוות ויורד נכחו ואינו נוטה אילך ואילך, והרשעים נצטוו ומפירין ומניחין דרך הישרה ומעמקין וחומסין'.

'נטיעא מקטע רגליהון דקצביא ודבועלי נדות'. אם תאמר, מה עדיפות יש בנטיעת ערלה שממנה יש ללמוד לבועלי נדות ולקצבים, והלא אפשר לומר גם ההפך, ללמוד תוכחה לנטיעת ערלה מבועלי נדות?

מבואר הדבר בדברי רבנו חננאל (וכ"ה בערך ערך 'נטע'): 'כלומר מוציא אדם כמה הוצאות ונוטע כרם וכיוצא בו, וממתין לו שני ערלה ושנה רביעית ואח"כ אוכל ממנו, והרי הן בשני ערלה ממתנים דברי צורם והמזהירם, ומי שאשתו נדה אינו ממתין לה עד שתטהר ואינו לוקח מוסר מנטיעה זו אלא בועלה בימי נדתה, וכן הקצב אין ממתין עד שתכשר בהמתו אלא ממחר ואוכל קודם בדיקתה' – אם כן זוהי העדיפות של נטיעה ללמוד הימנה, שאדם מוציא בה כמה יציאות וממתין זמן רב, וכל שכן בועלי נדות וקצבים שאין להם יציאה ולא זמן מרובה (מהרש"א. וע"ע מהר"ם שיף).

וכן אמרו: ונטעתם כל עץ מאכל וסמוך לו לא תאכלו על הדם – מה ענין זה לזה? – אמר הקב"ה: לערלה אתה ממתין שלש שנים ולבהמה אי אתה ממתין עד הפשט וניתוח! (מובא בשו"ת הריב"ש קסג בשם הירושלמי).

'העצה השניה (כנגד התאוות) – המתנינות. כי יסוד תוקף התאוה המהירות שרוצה לבלוע ולהשלים תאוותו חיש, וכמו שאמרו בביצה נטיעה מקטע רגליהן דקציביא ודבועלי נדות שהם שתי תאוות הראשיות הנזכרות, הבאים ממהירות. ואמרו ז"ל (בחולין פד.) שתורה למדה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא בהזמנה. ולשון חכמים ריש ברכות בכל אכילות ד'שם: 'נכנס' ו'נכנסין' – לומר שצריך כניסה והכנה לאכילה, ואפילו באכילת עני אמרו שם לשון נכנס (וע"ש בתוד"ה משעה ויעמ"ש בחידושנו לשם). וגם באכילת תרומה ושל שבת שהם אכילת מצוה נאמר גם כן 'נכנסין' – שצריכין הכנה, ולא אכילת עראי כאכילת זולל וסובא שחוטף ואוכל. ומה שאמרו בעירובין (נד.) חטוף ואכול כו' – נראה כי יש חילוקים בבני אדם, שמי שכבר אדוק ודבוק במחשבותיו בדברי תורה או יהיה חוטף ואוכל, דוגמת בי הילולי שהמכוון ענין אחר שעסוק בשמחתו רק בין כך חוטף ואוכל מאחר שאין מקום מיחוש וחשד כלל לתאוות לבבו, ובטוח בהם שדבוקים רק בדברי תורה ועבודה' (מתוך קונטרס עת האוכל ה, בסוף ספר פרי צדיק ח"א והמשל מטעימת מאכלי החתונה דרך אגב – יסודו בספר מי השלוח פר' בראשית, ע"ש). עוד בענין מדת המתנינות, חובתה ומעלתה – ע' בשיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ טו תשל"ג.

על הביטוי 'מקטע רגליהם' – ע' בספר עיונים בדברי חז"ל ובלשונם (לגר"ח ארנטרוי) עמ' עא.

'מפני מה נתנה תורה לישראל מפני שהן עזין'. מלבד פרש"י שהתורה באה כדי להתיש עזותן, יש לפרש עוד שתכונת העזות מסייעת ללימוד, וכדרך שאמרו 'לא הביישן למד' (עפ"י מהרש"א). ועוד, על ידי עזותם עומדים הם בכל הגזרות אשר עברו על ראשם ולא עזבו נחלתם שניתנה להם בסיני (מהר"ץ חיות).

ביבמות (ע"ט.) אמרו שהבושה היא סימן לישראל, והלא הבושה הפך העזות. ויש לומר תרי גווני עזות הן; יש עזות של חוצפה והיא מדה מגונה מאד (ע' משנ"ב א סק"ה), ועליה אמרו עז פנים לגיהנם, ואמרו (בפרק ערבי פסחים) שמותר לשנוא עז פנים. ויש עזות במובן של קושי ועקשנות [כמו אפס כי עז העם], והיא תכונה קיימת בישראל 'עם קשה עורף'. ויש בה דבר טוב, שעל ידה אפשר לדבוק במטרה ולהתגבר על קשיים, אך צריך למתקה על ידי התורה.

וזה לשון רבי צדוק הכהן (לקוטי מאמרים דף ג): 'ולכך מתן תורה במדבר, שעיקר מתן תורה למי שיש לב אבן ליישרו, וכמו שאז"ל דלכן ניתנה לישראל שהן עזין להתיש עזותן, ועזין פירושו כמו איתנים תקיפים, כמו ליש גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל, והם עזין באומות, כי אומות העולם הם עצמות לב אבן מיוחד באיזה כח שלא ישתנה ממנו ואין שייך עזות בו, משא"כ ישראל שבכחם להשתנות כרצונם ועם כל זאת הם קשה עורף, שלא לשמוע לכל גזירות האומות – זה נקרא 'עזין'. ומטעם זה נקראים אבות 'איתנים' (ראש השנה יא.) שזהו תקיפות ואיתן משא"כ אומות העולם אינו תקיפות כלל כיון שהוא כן. ולכך הוצרכו תורה שישתמשו בכל דבר במקום המצטרך, מדת העקשות במקום שצריך ורכיכות במקום שצריך ורכיכות ולב בשר, ולעתידי לא יהיה לב אבן כלל, כי עקשות צריך רק כשיש מונע, שאור שבעיסה ושעבוד מלכיות, משא"כ בהעדרם לעתיד לבוא יגור זאב וגו' שאין שום דבר מונע ומתנענע לדבר אחר כלל, אין צריכים ללב האבן כלל'.

ע' קדושת לוי פרק אבות – תצא. וע"ע לקוטי מאמרים, דפים צ-צא; דובר צדק עמ' 179; קומץ המנחה טו, עמ' 3; תוי"ח חקת עה"פ וישלח משה.

יש מי שפירש 'עזות' זו במשמעות פיקחות וערמה, וזיוות וחריצות [וכענין 'עמא פזיזא' שכינה אותו מין (בשבת פח.) בראותו את רבא מעיין בהלכה ואצבעותיו נוקפות דם]. ובגלל חשש היגררות אחר התאווה ושאר מידות מגונות מחמת אותם כוחות גדולים, לכך נתן הקב"ה לישראל את התורה המתשת כח [שעל כך נקראת 'תושיה'. ע' סנהדרין כו], כספוג השואב אליו כל לחלוחית, כך היא שואבת אליה כח החריפות שבהם להטותם להשתמש בערמתם וחריפותם באופן המועיל, לעבודת השי"ת (עפ"י קדושת לוי פרקי אבות – ראה. ועמהרש"א).

וע' בספר שפתי צדיקים (פר' מצורע ד"ה ולהסביר) בשם הרה"ק רי"מ מזלאטשוב שאמר על מאמר זה, 'לא ניתנה תורה לישראל אלא מפני שהם עזים', כי טבע הנשמה לתאות המצוות כטבע הגוף להנאות גשמיות.

'אין הסומא יוצא במקלו' מפני שהוא דרך חול והרי זה זלוול ביום טוב (רש"י). ודוקא זה שיכול להלך ללא המקל ואינו נועד אלא לתקן הליכתו, מה שאין כן הקטע שצריך למקל – יוצא בו (עפ"י רא"ש ור"ן; או"ח תקכב). ונראה שחולה וזקן שאינם יכולים בלא מקל – מותרים (שש"כ פי"ט הערה יג בשם הגרש"א). ולמעשה נוהג העולם להקל לצאת במקל לסומא או לכל מי שקשה לו לילך, וצריך עיון בזה כי יותר נוטה לאסור אפילו בסומא וכל שכן בשאר אנשים, ואף במקום שיש עירוב. 'וכבר נתפשט להיתר שלא שייך למחות, דמוטב שיהיו שוגגין, ובפרט אצלינו בזמן הזה שכמעט ליכא רה"ר גמור האסור מדאורייתא. ומכל מקום צריך עיון' (מתוך אגרות משה או"ח ח"ה יט).

נראה ליתן טעם למנהג העולם, שדוקא בזמנם היה המקל עובדין דחול מפני שהיו רגילים בו בהליכתם בימי החול, משא"כ עתה שרק זקן וחולה הולכים בו והרי אלו שאינם יכולים בלעדיו מותרים אף בשבת, וכל מי שהולך בו ניכר וידוע שהוא כדי לסעדו, א"כ אין כאן מעשה של חול ולא זלוול ביו"ט כלל, ובפרט שהמקל שהעירור הולך בו מיוחד הוא לצורך זה ושונה משאר מטות. ומ"מ נשאר הגאון ז"ל ב'צריך עיון' כנראה מאחר ונאסר הדבר צריך ב"ד אחר להתיר, הגם שבטל הטעם.

'ובלבד שלא יכתף... באלונקי' – יש מפרשים 'אלונקי' [דלא כרש"י]: מרדעת / מטת חבלים וכד' של כתפים (עפ"י רבנו חננאל, הערוך ועוד – וכשימוש המקובל כיום: 'אלונקה'. וכ"מ ברמב"ם שכתב 'מוציאין אותו בכתף אפילו באפיריון' – ע' כס"מ יו"ט ה,ג).

[ו'בדבר ליסע על הבאסעס וטריינס ההולכים רק בעיר שליכא איסור תחומין ובאופן שלא יעמיד בשביל ישראל –

הנה אף שמדינא אין נראה בזה איסור למי שלא יצטרך לשלם כגון שיאמינו לו, מ"מ ח"ו להתיר דבר כזה אף לדברי מצוה, דהא איסור מראית עין ודאי יש בזה כיון שרובא דרובא לא יניחום ליסע בלא תשלומין וממילא יחשדוהו ששילם ועבר על איסור הוצאה וטלטול מוקצה. ואף אם כל בני העיר לא ישלמו נמי ח"ו להתיר דבר מפורסם למעשה חול שנוסעים העיקר לעשות מסחר ועבודה ואיכא בזה חלול השם גדול.

ויש גם ראייה קצת לאיסור מהא דביצה דף כ"ה דאמר ובלבד שלא יכתף ופרש"י דמתחזי דרך חול ופרסיהא להוליך למקום רחוק טפי עיי"ש בד"ה אלונקי, וא"כ כ"ש הבאסעס וטריינס שהולכים למרחוק טובא... וגם בכלל אין להורות קולא במלתא דתמיהא. וזה הנלע"ד בענינים אלו ואין עתותי בידי להאריך' (מתוך אגרות משה יו"ד ח"א סוס"י מד).

'ואמרי לה משום דוחקא דצבורא'. רש"י מפרש טרחת הציבור שעומדים על רגליהם עד שיעבור [וי"א

מפני טירחת ההמתנה. לה"מ יו"ט ה,ג], לכך מוליכים אותו על הכתף במהרה. ויש מפרשים שלכך מנשאים אותו, כדי שלא ידחקוהו הציבור (עפ"י כסף משנה שם).

'בכור שנפל לבור – רבי יהודה אומר: ירד מומחה ויראה, אם יש בו מום – יעלה וישחוט'. מדובר באופן שאין איסור משום מוקצה [שהרי רבי יהודה אית ליה מוקצה], וכגון שנפל בו מום מערב יום טוב אלא שלא הראה אצל חכם להתירו (רש"י), או כגון שנפל לבור מערב יום טוב ואפשר שבנפילתו הומם, ולכך יורד מומחה ביו"ט לראות אם נפל בו מום בנפילתו, ואם כן – מתירו (רי"ד ורי"א ז'). ונראה שגם רש"י מודה לדינא באופן זה, ואעפ"י שבכניסת היום לא ידע אם יש בו מום, הרי זה דומה למה שאמרו להלן מוקצה שיבש ואין הבעלים מכירים בו – מותר, וכל שכן בזה שהוא עצמו מסופק שמה הומם בנפילתו.

דף כו

'סלקא דעתך אמינא משום צער בעלי חיים ולסקיה כרבי יהושע'. נקט לשון הערמה משום רבי יהושע, אבל בעניננו אין שייך הערמה, אלא סלקא דעתך משום צער בעלי חיים נתיר להעלותו גם כשספק אם המום קבוע (חדושים ובאורים).

'אלא דנפל ביה מום עובר מערב יום טוב והשתא הוה ליה מום קבוע'. פירוש, אפילו אותו מום עצמו נעשה קבוע על ידי שהייתו [כמו ששנינו בבכורות לה: כל ששהה שמונים יום... וע"ש בדף לט. אם למפרע הוא מום או מכאן ולהבא], אעפ"י כיון שלא היה קבוע מערב יום טוב, לא ישחוט (חדושים ובאורים. וע' חו"א מא, יח).

(ע"ב) 'זהא בכור מעיקרא הוה חזי אגב אמיה אתיליד ליה אדחי ליה אחזייה לחכם אשתרי ליה'. לפי מה שרוצה להוכיח שאין מוקצה לחצי שבת, לכאורה לאו דוקא כשנולד ומומו עמו, הוא הדין אם נפל בו מום לאחר שנולד, הלא בין השמשות היה ראוי אגב אמו ואין מוקצה לחצי שבת. ויש לומר שבאופן זה שהוא דיחוי גמור, שאינו מעלה על דעתו התר – ודאי יש מוקצה לחצי שבת (תוס' ישנים, מובא במהרש"א. וכן כתב המאירי – מובא בבאור הלכה; מהר"ם שיף. וע' באור הסברא בספר בית ישי טו. וע"ע שפת אמת. וע' דרך נוספת בספר ברכת מרדכי ח"ב כב, יד-טו). ויש חולקים וסוברים ש'נולד הוא ומומו עמו' לאו דוקא אלא הוא הדין אם נולד בו המום לאחר מכן, מותר (עפ"י הרא"ה; פרי חדש תצח. וע' גם בחדושים ובאורים).

'מוקצה שיבש ואין הבעלים מכירים בו – מותר' משום שהסח הדעת בטעות אינו נחשב הסח הדעת. וקשה, הלא לכאורה איסור מוקצה ענינו חסרון הכנה, ואם כן מה בכך שאינו נחשב 'הסח הדעת' סוף סוף אינו מוכן אצלו – אכן נראה מוכח להדיא מדברי התוס' לקמן (ל ד"ה התם בתבנא), שאין קפידא בחסרון הכנה אלא בהסח הדעת בפועל (קובץ שעורים).

נראה לכאורה שדוקא בזה ובכיו"ב שמראש הכינם לכשיתייבשו והרי הוברר עתה שהיו מוכנים ועומדים בין השמשות, אבל דבר המחוסר הכנה, אף אם בגלל טעות האדם – י"ל שמוקצה הוא, כגון חיה שקננה בפרדס הסמוך לעיר והוא לא ידע מהולדות כלל (וכמו שכתב בשער הציון תצו אות מג), או סבר שמחוסרות צידה והוברר שאינו מחוסרות.